

Als het klein hoefblad bloeit

1

In mijn droom verschijnt Bertil Kras als een waanzinnige.

Hij komt me tegemoet in een roze licht, ik kan zijn voetstappen niet horen en een paar meter bij me vandaan blijft hij staan. Ik ervaar zijn komst als rustig, bescheiden haast. Hij maakt een verlegen indruk en oogt heel moe. Hij blijft roerloos staan, zijn aankomst bestaat ineens niet meer. Hij staat gewoon voor me, ingesloten en beschermd door de droom, maar toch onrustig en aarzelend.

In de droom zeg ik: niettemin zag ik hem dat nachtelijke eerbetoon in werkelijkheid uitvoeren, een nu negentien jaar oude werkelijkheid. Die keer, toen het daadwerkelijk gebeurde, was zijn uitdrukking anders. Toen zag ik hem op een rangeerterrein, de waanzinnige tussen de donkerrode goederenwagons. Het treinstation was gehuld in een dichte duisternis. De bleekgele lampen boven in de roestige ijzeren masten vormden slechts felle, smalle lichtpunten die langzaam neerdaalden op de rails en bielzen. En daar zag ik hem dus rondrennen. Hoewel het een zwarte nacht was en ik me op tamelijk grote afstand bevond, zo'n honderdvijftig meter, kon ik hem duidelijk zien. Zijn bewegingen waren schokkerig en wekten de indruk van een compleet gebrek aan coördinatie. Zijn armen leken de ene kant op te schieten, terwijl zijn voeten achterstevoeren leken te staan. Zijn hoofd slingerde willoos als een boksbal. Zonder dat de geluiden me bereikten was ik er ook van overtuigd dat hij zwaar ademde en soms abrupte hoestaanvallen kreeg waar hij bijna in stikte.

En toch stel ik hem me liever voor als een droomfiguur, een nergens geregistreerde schaduw, die degenen die wakker werden van de losgeraakte goederenwagons ooit de stuipen op het lijf joeg. Ik geef de voorkeur aan de droom, want daar is de scherpte zoveel groter. Een stilstaand beeld met een verbleekt en naakt licht. Ik geef ook de voorkeur aan de droom omdat die op een merkwaardige manier eerlijker is, zo lange tijd nadien. Het onbelangrijke

is vervlogen, wat rest is een figuur in zwart-witbeelden die opgaat in zijn wanhopige poging treinwagons uit de rails te laten lopen en bouten uit de geteerde houten bielzen te rukken.

We woonden destijds in de buurt van het spoor. Het withouten huis van twee verdiepingen dreunde van het gesnurk van mijn vader. Het rommelde als gas in je darmen, hortend en onregelmatig. Ik was wakker geworden omdat ik moest plassen. De wekker op het porseleinen schoteltje met de blauwe bloemen stond op halftwee. En toen ik in de wc stond met ogen die dichtgeplakt zaten van de slaap, hoorde ik de vreemde geluiden die door de houten wanden heen drongen. Ik richtte de straal, de wat aarzelende urinestraal van een kind, en dacht dat het vreemd was dat ze midden in de nacht met de wissels bezig waren. Dat was toch alleen in de oorlog voorgekomen, de oorlog die vlak voordat ik geboren werd was afgelopen. En het kon toch verdorie niet weer oorlog zijn, daar had niemand me iets over verteld.

Ik stootte mijn knie tegen de salontafel toen ik in het donker op de tast naar het raam in de hal liep. Het was geen harde botsing, meer een lichte tik tegen het zachte deel onder de knieschijf. Omdat vermoeidheid de spieren zacht maakt, voelde ik geen pijn.

Het was amper mogelijk door het raam naar buiten te kijken. De ruit was bedekt met dikke ijsbloemen, het vroom die nacht zeker dertig graden. Maar na even zoeken had ik een klein kijkgaatje in het bevroren raam gevonden.

Nu, achteraf, in de droom die nog steeds vers is, is dat allemaal afgepeld. Van de hoge nood is niets meer over. In de droom rest alleen de waanzinnige, gezien op een sterk vergrote en gestileerde overzichtsfoto.

Een droom, met het verbluffende vermogen om te verrassen en onzekerheid en mystiek te scheppen.

Maar niets is raadselachtig. Alles laat zich beschrijven en begrijpelijk maken. Het is mogelijk om het verhaal van de waanzinnige te volgen en in kaart te brengen.

Hij heette Kras, de man die we op het nachtelijke rangeerterrein aantroffen. Hoe hij aan die aparte naam kwam, wist niemand. Men had vooral met een zekere tevredenheid geconstateerd dat de buitenstaander zo'n vreemde naam had. Dat zijn voornaam Bertil doodnormaal was, werd buiten beschouwing gelaten. Hij moest het doen met de bijnaam de Krasser, tot hij later meer onheilspellende namen kreeg toebedeeld.

In de herfst van 1947 was hij naar het Norrlandse provinciestadje gekomen. Degenen die het konden weten, beweerden dat hij voor het eerst op een zondagochtend was gezien. Dat had zijn aankomst extra bijzonder gemaakt. De eerste trein arriveerde op zondag pas om halftwee en dat hij niet met de auto was stond buiten kijf. Opeens was hij daar, ergens tussen het postkantoor en de meubelzaak. Hij had op de stoep gestaan en zich langzaam omgedraaid, één keer, twee keer, alsof hij ergens naar op zoek was. Het was halfnegen en het stadje herkauwde zijn verlatenheid. Het was nog lang geen kerktijd en niemand had buiten iets te zoeken.

Bertil Kras had de rust verstoord. Hij was niet alleen gearriveerd op een tijdstip dat ongepast was omdat het niet verhelderde hoe hij gekomen was. Ook zijn allereerste optreden is een raadsel. Als hij ronddraait op de stoep, krijgt hij de bewoners die hem zien tegen zich. Hij daverd hun gesloten bloedsomloop binnen als een vliegende infectie. Die zondagochtend stapte hij een stilstaand beeld in dat hij op zijn grondvesten laat schudden, terwijl de herfstzon opkomt boven de beboste heuvels die het stadje in het dal omzomen. De vreemdeling, de onwelkome gast, wordt een vlek op het zo vaak opgepoetste beeld. Zijn aanwezigheid wordt het bewustzijn van de huizen ingezogen. De op zondag gesloten deuren zijn ontoereikend.

Lang daarna, ergens in het begin van de jaren vijftig, vertelt hij zelf hoe hij zijn aankomst heeft ervaren. Hij zegt dat hij het 'zo verdomde lastig vond om de kerk te vinden. Ik wou weten hoe laat het was. En toen ik de kerk eindelijk had gevonden, bleek hij geen wijzerplaat te hebben. Er zaten alleen een paar gesloten luikjes boven in de toren.' Verder vertelt hij dat hij enorme honger had, en hoewel hij het onmogelijke ervan inzag, was hij toch op zoek gegaan naar een eetgelegenheid die open was. Hij had bijna een uur rondgelopen voordat hij het opgaf. Toen was hij naar de rivier gegaan, waar hij onder een den was gaan zitten die schuin over de zandbank hing. Daar had hij 'vast even geslapen'.

Hij zit in het café en vertelt, en het is begin jaren vijftig, toen de houtzagerij al was afgebrand en hij ervan beschuldigd werd de brand te hebben gesticht. Hij zit zoals gebruikelijk in de verste hoek, met zijn rug tegen de muur. In zijn nek voelt hij de puntige lijst van het schilderij met de twee monniken die een bierton dragen. Zijn handen met de smalle vingers en de zwarte messingring liggen op tafel, uitgestrekt als zonnende lijven op een zandstrand. De asbak

heeft hij opzijgeschoven, hij is al gestopt met roken. Tussen zijn handen staan het bierglas en de bruine bierfles.

Zoals gezegd zit hij met zijn rug tegen de muur, maar hij zit ook afgewend. Een korte zijwand scheidt zijn eenzame tafeltje af van de rest van de ruimte, waar het stinkt naar tabak en natte modder van alle rubberlaarzen. Ooit had het café een achterdeur. Nadat die was dichtgemetseld, werd er een tafel neergezet op de lege plek, en dat werd naderhand het tafeltje van de Krasser.

Eigenlijk klopt het niet om te zeggen dat hij vertelt: hij zit in z'n eentje aan zijn tafeltje. Hij mompelt voor zich uit met een vreemde mengeling van zwaar-moedigheid en angst op zijn gezicht. De woorden tuimelen uit zijn mond, die maar een klein beetje is geopend. Zijn tong hapt naar lucht terwijl de woorden uit hem stromen. Aan zijn tafeltje heerst een verwoestende stilte. Hij wordt omgeven door gedempte stemmen, gerinkel van glazen en flessen. De rook die hem bereikt is gevuld met restanten van de geruchten waarvan hij weet dat ze hem omringen.

Maar niemand zegt iets. De stemmen zijn gedempt. De wreedheid is een andere zaak, ingeslikte knipmessen die plotseling openspringen in je maag.

Al tijdens zijn eenzame en hongerige zondagse zwerftocht door het stadje heeft hij verholen blikken in zijn rug. Zuinige ogen achter witte gordijnen, doorschijnend genoeg om uitzicht te hebben, dik genoeg om inkijk te voorkomen.

Het verhaal is simpel. Het gaat over degenen die hem verrot hebben geslagen.

Bertil Kras, een steen die midden in een schildering valt, de oorsprong van de kringen die zich nog steeds uitbreiden. Maar de Waanzinnige, de Pyromaan, de Stockholmer of hoe hij ook maar wordt genoemd, is slechts een ingang, de eerste deur naar wat er zal worden beschreven. Zijn lot is slechts een maatstaf, een mals stukje vlees dat kapotgekookt wordt in een waterige en smakeloze tragedie, een zelfmoord waarvan ik niet met zekerheid kan zeggen of hij al is begaan.

Als Bertil Kras daar met zijn hongerige eenzaamheid in een zondagse straat van het stadje staat, op een dag in september 1947, is er al veel gebeurd.

Zomaar een voorbeeld: vijf jaar eerder hadden meerdere van zijn toekomstige beulen glanzend gepolijste rendierhoorns met discrete heilwensen naar de Duitse ambassade gestuurd.

Maar Bertil Kras zoekt naar een kerktoeren en een klok. Nog ligt het einde met de catastrofe op het rangeerterrein in een ver verschiet. Nog heeft hij geen

idee van de koude winter nacht waarin ik nodig moest plassen en hem door een wazige, met ijs bedekte ruit zie.

Hij vindt dus geen eetgelegenheid. Uiteindelijk blijft hij staan bij de automaat op het treinstation, gooit er een muntje van vijftientwintig öre in en trekt een hazelnootreep. Hij verwijderd de wikkel en eet de reep op bij de automaat. Daarna stopt hij de wikkel in zijn zak en loopt naar de rivier. Rondom hem soest het stadje in een verraderlijke idylle, zijn voetstappen worden behoedzaam waargenomen door degenen die hem zien.

Ze registreren zijn langzame manier van lopen, de wat hoekige afzet bij elke stap. Ze zien zijn magerte, de grijze ogen die licht opbollen in hun kassen, het dunne, blonde haar dat op en neer veert op zijn schedel.

Bij de rivier pakt hij zich stevig vast aan een struik en buigt zich naar het koude, heldere rivierwater. Hij doopt zijn vingertoppen erin en veegt over zijn voorhoofd. Hij leunt tegen de gekromde dennenboom met tekenen van verrotting en valt na een poosje in slaap.

Hij voelt de ruwe bast door zijn donkerblauwe jasje vlak voor hij wegdommelt.

Daar zit hij, als een onduidelijke, vage vlek, in de diepe inademing van de verzorgingsstaat voordat de grote welvaartsopbouw in de jaren vijftig zal exploderen.

De idylle is verraderlijk. Ingesloten in een stilte vermomd in schelle kleuren.

Zijn identiteit bleef onbekend totdat hij diezelfde dag rond een uur of drie Gustafssons pension binnenstapte en vroeg of hij voor enige tijd een kamer kon huren. Helmer Gustafsson, sinds 1939 weduwnaar, koesterde meteen wantrouwen tegen hem bij de woorden 'voor enige tijd'. Het was te onbestemd, veel te vaag. Toen hij vervolgens zag dat de verdachte figuur die zich inschreef als meneer Bertil Kras ook nog eens geen bagage leek te hebben en zonder omhaal de sleutel met het zware ijzeren blok pakte en naar zijn kamer op de eerste verdieping liep, werd zijn wantrouwen nog groter. Hij liep de binnenplaats op om te kijken of hij het misschien toch mis had, maar nee, er stond inderdaad geen auto. Hij ging in de keuken zitten en belde Strömgren van het station om te vragen of er met de middagtrein een vreemdeling was aangekomen. Strömgrens antwoord was nee, alleen inwoners van het stadje zelf. Toen Helmer Gustafsson had opgehangen, besloot hij een voorschot te vragen zodra die Kras zich weer liet zien.

Dat gebeurde pas op maandagochtend, kort na halfzeven. Gustafsson, die

slecht sliep en al om vijf uur op was, hoorde gescharrel op de bovenverdieping. Aangezien Kras de enige gast was, liep hij snel naar de krappe portiersloge en wachtte.

Kras kwam de trap af. Hij knikte vriendelijk, zei misschien goeiemorgen en legde de sleutel op de balie. Zijn bewegingen waren simpel en open en Gustafsson was van zijn stuk gebracht.

Kras liep de deur uit. Het motregende licht uit een bewolkte hemel. Hij bleef een ogenblik staan, glimlachte bij zichzelf, en verdween toen uit het zicht.

Hij gaat direct naar de houtzagerij en wordt meteen aangenomen bij de houtstapels.

Daar werkt hij tot de zagerij tot de grond toe afbrandt, een paar jaar later.

2

Midden in het bos had een kamp gelegen, een eind bij het stadje vandaan.

Het was omheind met een afrastering. Maar bovenal was het omgeven met geheimtaal. Dat was een welbewuste keuze: een taal om inkijk te voorkomen. Zo min mogelijk mensen mochten van het bestaan van het kamp afweten. Het was oorlog, het volk had leiders nodig, de leiders moesten de nodige vrijheid hebben. Ook om geheimtaal te creëren.

Nu, achteraf, heeft die geheimtaal een andere definitie: een 'noodzakelijke voorzichtigheidsmaatregel'.

Nu, terwijl het kamp niet meer bestaat.

Het kamp, of de werkcompagnie zoals het officieel heette, had midden in het bos gelegen. Waar ooit de kapweg eindigde bij een kaalslag was deze met enkele kilometers verlengd, dieper het bos in. Het nieuw gebaande pad was smal geweest, alles wees erop dat het in allerijl was aangelegd. In feite bestond het uit twee smalle stroken aarde voor de wielen van voertuigen, provisorisch geplet en aangestampt. Tussen de sporen lagen restanten van slordig verwijderde boomstronken en er ontkiemde bleekgroen gras.

Langs de zijkanen: het hardnekkige dennenbos met zijn rechte, magere lijven. Op de bodem een tapijt van knerpend rijshout, vossenbessenstruiken en groepjes paddenstoelen.

De locatie van het kamp kwam voort uit een bliksemschicht. Enkele jaren

voor de oorlog uitbrak was die ingeslagen en de brand had een vierkante kilometer bos weggevaagd. De zwarte aarde bleef onaangeroerd tot er een kamp gebouwd moest worden. Wie op het idee was gekomen van de brandlocatie kan niet worden vastgesteld. Ineens ligt er een voorstel, een goed voorstel, dat een reeks van discrete handelingen in gang zet. Officieren, politiemannen en anonieme ambtenaren in donkere jassen duiken op in het stadje om weer snel te verdwijnen, na – volgens de geruchten – een uitstapje naar de plek van de oude bosbrand.

Wat de uiteindelijke argumenten waren om het kamp op die plek neer te zetten, valt niet meer te achterhalen. De geheimtaal blijft bestaan, als er barsten ontstaan neemt men zijn toevlucht tot ontwijkende taal. Sommigen die de besluiten namen zijn overleden, anderen zijn dement en jankerig van doodelijke vermoeidheid. En de rest verdraait wat er is gebeurd.

Maar de geschiktheid kunnen we met eigen ogen aanschouwen.

Zoals gezegd lag het kamp midden in het bos. Dat is nog steeds zo. Het bos heeft de wond geheeld van de duizend vierkante meter waar communisten, syndicalisten, anarchisten en andere ‘politieke elementen die vanwege staatsveiligheid in de huidige omstandigheden geïnterneerd dienen te worden’ leefden in de barakken. Sparren hebben de plek ingenomen. Alleen degene die het weet kan de sporen vinden.

Wat rest van het kamp is de vuilnishoop. Die ligt nog steeds naast een paar grote granietblokken in het grensgebied tussen het terrein waar de brand heeft gewoed en het bos dat onaangetast bleef. Het graniet barstte in de hitte en gedurende de kamptijd werd het afval in de kloof gegooid. Conservenblikken, lege flessen, olievaten, kapotte kachels, spades, schoenen, laarzen. Daar zijn nog restanten van zichtbaar. Wat al is weggerot en in de aarde is verdwenen moet je erbij denken.

Als ik buk om met mijn vingers in de prut te peuteren, bedenk ik dat onze geschiedenis steeds meer in lagen uitgedrukt kan worden. Verschillende soorten, verschillende aantallen, verschillende inhouden.

Een paar meter achter me staat Svante Eriksson, die me hierheen heeft gereden en de weg heeft gewezen. Hij steunt met zijn ene laars op een steen.

Als ik probeer zijn gezicht te fixeren, slaat hij zijn blik neer. Het is niet makkelijk om grip op hem te krijgen, die beste Svante Eriksson. Toen ik een paar weken geleden over de omheinde zandvlakte van de Dienst Wegonderhoud

liep waar de sneeuwploegen als gele vlindervleugels stonden opgesteld, zag ik hem op zijn hurken bij een van de grote schrapers zitten. Hij was een oude communist, zou makkelijk zijn in de omgang. Iemand die 'er nog steeds in geloofde'. Ik ging dus recht op mijn doel af, denderde het terrein over en hij hoorde me al van dertig, veertig meter aankomen. Hij keek om, zag misschien nog net dat ik knikte. Ik bleef staan voordat ik zijn gebogen rug begroette.

'Dag kameraad.'

De internationale begroeting is geweldig zolang ze leeft, bij elke gelegenheid het toekomstdoel van een hele wereld omvat. Maar wordt rampzalig als ze haar doel mist en in onvruchtbare aarde valt.

Ik denk net dat het foute boel is, dat er geen reet klopt van wat ze over Svante Eriksson hebben gezegd, als hij zich omdraait en vraagt wat ik goddomme bedoel. Wat ik bedoel? Nou, ik eh, ik wil even met je praten. Als je tijd hebt? Wanneer je een keertje tijd hebt?

Fouter kan bijna niet. Hij staart me wantrouwend aan. In zijn hand heeft hij een bahco, zo groot als ik volgens mij nooit eerder heb gezien.

En fout is het, verdomde fout.

Maar ik had gelijk moeten hebben. Svante Eriksson was communist geweest, partijlid sinds zijn vijftiende, vanaf 1935. Iedereen die het over hem had voordat ik hem op het terrein van Wegonderhoud ontmoette, had de indruk gewekt dat je van hem en zijn opvattingen kon vinden wat je wilde, maar dat hij altijd consequent en eerlijk was geweest. Niemand kon zich herinneren dat hij zijn lidmaatschap en opvattingen ooit had verzwegen, ook niet onder de moeilijkste omstandigheden. Hij was niet voor niets, naar wat men had horen zeggen, de jongste in het kamp geweest. Hij was destijds begin twintig, maar werd toch als een van de eersten opgepakt.

Mijn vergissing is dus niet dat ik de verkeerde conclusies had getrokken uit wat ik had gehoord. Mijn fout was dat ik niet had nagedacht over wat er in de tussentijd was gebeurd. Die tussentijd: haast dertig jaar. Svante Eriksson was nu over de vijftig.

Wat zal ik zeggen? Er ontstond uiteraard nooit een goede relatie tussen ons. Hij bekeek me met een permanent wantrouwen zonder ooit onbeleefd of arrogant te worden. En ik slaagde er uiteraard niet in hem ervan te overtuigen dat ik alleen uit was op wat ik zei, dat ik geen verborgen agenda had. Maar met een soort onwillige nieuwsgierigheid hielp hij me toch, vooral met de-

tails over het kamp. We hebben elkaar al met al drie keer ontmoet. Eerst op die mislukte vrijdagmiddag en daarna twee keer op een zondag, allemaal in de loop van dezelfde maand, september 1973. Die vrijdag op het terrein van Wegonderhoud tussen de vlinderachtige schrapers leidde ertoe dat ik hem die zondag mocht bezoeken. Waarna hij me de rug toekeerde en met de enorme bahco op een vastgeroest wielslot ramde waardoor de roestsplinters metershoog de droge septemberlucht in vlogen.

Hij had een Peugeot, een model uit '57. Het enige wat de indruk wekte heel te zijn was de bestuurdersstoel. Ik mocht op een omgekeerd bierkrat zitten. Waar ooit de achterbank had gezeten lagen een oude schrobzaag, een paar werkhandschoenen en een reservewiel.

‘Ik steel hout,’ zei hij en hij glimlachte toen hij zag dat ik achteromkeek.

We hebben de hoofdweg al verlaten en hobbelen voort in de laagste versnelling als hij uit het niets over zijn hond begint. Hij houdt het lichtgrijze stuur in een stevige, haast harde greep en kijkt strak door de voorruit. Het is bewolkt en zijn gezicht krijgt een wonderlijk bleke tint in de auto. Ik zit op het bierkrat en hou me vast aan de handrem en de raamzwengel. We zijn al een halfuur onderweg, zonder een woord te wisselen. Het enige wat er gebeurt is dat de achteruitkijkspiegel ineens losraakt. Precies op het moment dat we de hoofdweg verlaten en het linkerachterwiel een opdonder krijgt van een dikke wortel van een spar die over de weg kruipt. De vering van de Peugeot is allang ter ziele en de klap is hard en onaangenaam. De achteruitkijkspiegel komt los uit zijn behuizing en zowel Svante Eriksson als ik proberen in een reflex hem op te vangen. Onze handen raken elkaar en de spiegel komt tussen de koppeling en het rempedaal terecht. Op hetzelfde moment trapt Svante hard op de rem en voor hij die snelle, impulsieve beweging kan stoppen is het te laat. De spiegel versplintert onder het rempedaal, dat tegen de roestige bodem wordt gedrukt.

Svante Eriksson stapt uit, bukt zich en harkt de restanten van de spiegel bij elkaar. Vervolgens gooit hij ze in het bos.

We rijden verder en dan begint hij dus over zijn hond.

Ik krijg het gevoel dat hij zorgvuldig heeft voorbereid wat hij zegt.

De Peugeot hobbelt langzaam voort en dan zegt hij zomaar ineens dat zijn hond Rapp heette.

‘Zo verdomde rap was hij nou ook weer niet,’ zegt hij. ‘Maar wat hij pakken moest, kreeg hij te pakken.’

We rijden langs een open plek waar houtstapels liggen. De grond is er kapotgereden door de zware vrachtwagens en de Peugeot krijgt het moeilijk, zakt diep weg in een van de enorme wielsporen en begint te slippen. Svante Eriksson zet hem weer in zijn één en weet de auto op vaste ondergrond te manoeuvreren. Maar in plaats van verder te rijden remt hij, stopt de auto en zet de motor uit. De ontsteking lijkt verkeerd afgesteld, want de motor hikt nog een paar keer, hoewel de contactsleutel eruit is. Hij kijkt naar de schuddende versnellingspook tot de motor helemaal stilvalt. Dan pas richt hij zich tot mij en stelt voor om uit te stappen.

Als we bij een houtstapel aankomen, zegt hij ineens: 'Hier stopte de weg voordat het kamp werd gebouwd.'

Dan voegt hij er na een onbestemde pauze aan toe: 'Hier hebben ze ook m'n hond gepakt.'

Daar staan we, Svante Eriksson en ik, en ruiken dat de herfstgeuren ons langzaam naderen. Het is een rustige zondag en de kleuren zijn nog steeds scherp en helder. Er is nog geen nachtvorst geweest.

Hij zegt dus dat ze hier ook zijn hond hebben gepakt. Hij wrijft met zijn hand over zijn wang en krabt aan zijn oor.

'Hij rukte zich dus los, mijn hond. Ze zijn er steengoed in zich los te rukken en hun baasje te volgen als ze goed zijn afgericht. Het zijn geen overdreven verhalen dat er honden zijn die meer dan duizend kilometer afleggen om weer bij hun baasje te komen.'

Hij zwijgt even. In de verte klinkt het geluid van een auto op de hoofdweg. Het geluid ebt weg richting het zuiden.

'Ik had niks voor hem kunnen regelen, want ik was midden in de nacht opgepakt. Hij blafte als een gek toen ik mee moest. Van dat razende gekef, ik weet niet of je dat weleens hebt gehoord.'

Hij kijkt me vragend aan. Ik schud mijn hoofd.

'Ja, godallemachtig. Later heb ik dus gehoord dat hij zich los heeft weten te rukken van de ketting en achter me aan is gegaan. Hier ergens hebben ze hem doodgeschoten. Ze dachten dat het een vos was, beweerden ze. Hij zal hier wel ergens begraven liggen.'

En later, toen we weer in de auto zaten en hij zijn hand op de contactsleutel legde.

'Dat waren ze met ons ongetwijfeld ook van plan.'